Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt:20 Sayı:1 e-ISSN 2564-6427
Dergi Web Sayfası: http://dergipark.gov.tr/cuilah

Şam Hanefî Kadısı Necmeddin Tarsûsî'nin Kitabü't-Tevârîh'i: (Tahkik - Tercüme - Değerlendirme)*

Kitabü't-Tevârîh which belong to Necmeddin Tarsusi who is a Qadi in Damascus: (Review, Translation and Evaluation)

Ömer SADIKER[a]

[a] Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
e-Posta: 01sadiker@gmail.com , http://orcid.org/0000-0001-7937-1901

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	25.04.2020
Kabul Tarihi:	12.06.2020
Yayın Tarihi:	29.06.2020

Özet

Memlükler dönemi ilim adamları tarafından sultan ve devlet ricalinin destekleri ve teşvikleri ile çok yönlü zengin bir edebiyat meydana getirilmiştir. Bunda vakfiyeler aracılığıyla inşa edilen dört mezhebe ait medreselerin faaliyetlerinin de olumlu etkisi olmuştur. Şafiiler başta olmak üzere bu medreselerde Hanefî, Maliki ve Hanbeli mezhebine mensup müderrisler ve kadılar yetişmiştir. Bu atmosferde yetişen âlimler İslami ilimlerin her alanında kendini ifade etme imkânı bulmuş; özgün ve derinlikli eserler ortaya koymuşlardır. Eserlerin başında tarih, teracim ve tabakat türü eserler gelmiştir. Hemen her mezhepte kurucusundan kendi dönemine kadar etkin liderlerin biyografisinin yapıldığı tabakat, teracim ve vefeyât türü eserler yazılmıştır. Bununla beraber muasır kişilerin kaleme alındığı eserler de kaleme alınmıştır. Söz konusu çalışmayı yapan âlimlerden biri de Türk asıllı, dedeleri Tarsus'tan Şam'a gelmiş olan Necmeddin Tarsûsî'dir. İlmiyi sınıfı bir aileden gelen Tarsûsî, "Ürcuze fi Vefeyâti'l-A'yân min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-N'umân" adlı eseriyle Ebû Hanîfe'den (ö. 150) Alâaddin Türkmânî'ye (ö. 750) kadar Hanefî âlimlerin vefat tarihlerini konu edinen vefeyat türünden bir eser ortaya koymuştur. Ayrıca Kitabü't-Tevârîh adıyla 664 yılından kendi zamanına kadar Şam'da kadılık yapan Hanefî kâdılkudâtların başka bir ifadeyle muasır hanefî âlimlerinin biyografilerini de yazmıştır. Çalışmamızda incelediğimiz eser de Kitabü't-Tevârih'tir. Kitabü't-Tevârîh, Tarsûsî'nin 54 bölümden oluşan el-Feâidü'l-Fıkhiyye adlı 1000 beytlik manzumesinin ve ed-Dürretü's-Seniyye fi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye adlı şerhinin 13 beytlik son bölümüdür. Eserin bu bölümünün çalışma konusu edilmesinde bölümün Şam tarihçileri olarak bilinen Nuaymî (ö. 927) ve İbn Tolun'un (ö. 953) eserlerine kaynaklık etmesi yatmaktadır. Bununla ilgili çalışmamız da yayın aşamasındadır. Özellikle İbn Tolun'un "Kudâtu Dımaşk" olarak bilinen "es-Sağru'l-Bessâm fi Zikri men Vülliye Kadâe'ş-Şâm" adlı eserinin ilk dokuz Hanefî kadısı neredeyse Kitabü't-Tevârih'in aynısıdır. Bölüm h. 664 yılında Şam'a kâdılkudât olarak İbn Ata'dan başlayarak h. 746 yılı babası İmadüddin Tarsûsî'nin kadılığı bırakıp kendisinin geçmesini ifade etmesiyle son bulmaktadır. Eser, kadıların doğum, vefat ve kadılık tarihlerini ebced sembolleriyle ifade eden nazımla başlamıştır. Sonra da şerh edilerek dokuz kadının hayatına dair önemli bigiler verilmiştir. Şerhte sembollerin karşılığı olan tarihlerin açıklamasına ilaveten, kadıların hocaları, öğrencileri, ilgi duydukları eserler, öne çıktıkları yönler, görev yaptığı medreseler, tayinleri, terfileri, azilleri, bazılarının da edebi yönleri ele alınmıştır. Bu yönüyle teracim özelliği taşıyan eser Moğol istilası, halkla münasebetler, iktidar ulema ilişkisi gibi siyasi ve sosyokültürel yönü ortaya koymasıyla da tarih niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: *Biyografi, Hanefî kadılar, el-Fevâidü'l-Fıkhiyye, Kitabü't-Tevârîh, Necmeddin Tarsûsî.*

* Bu makale Çukurova Üniversitesi BAP biriminin SBA-2020-11994 kodlu projesi tarafından desteklenmiştir. Çalışmada Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığındaki dijital görsellerden istifade edilmiştir.

1. Necmeddin Tarsûsî'nin Hayatı

Tarsûsî, (H. 2 Muharrem 720) Mizze'de doğmuş ve (H. 4 Şaban Cumartesi 758'de) Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1] İlmiye sınıfından bir aileye mensubiyeti sebebiyle 15 yaşında müderris olan Tarsûsî, 24 yaşında başlamış olduğu kadılık görevini vefatına kadar sürdürmüştür.

Devlet başkanlığında Kureyşîliğin şart olmadığı düşüncesini ve Türkler'in devlet yönetimindeki liyakatını ele aldığı *Tuhfetü't-Türk* adlı eseriyle dikkat çeken Tarsûsî, kelama dair Eş'arî'ler ile Hanefîler arasındaki görüş ayrılıklarını derlediği manzumesiyle de tanınmaktadır.[2]

Hayatta iken kadılıktan ayrılmayı dillendiren Tarsûsî, arzusuna kavuşamadan genç sayılabilecek yaşta 38'inde görevinin başında iken vefat etmiştir. Bu kısa ömrüne fıkıh, siyasetname, kelam, biyografi türünde birçok eser sığdırmıştır.

2. *el-Fevâidü'l-Fıkhiyye* ve Şerhi *ed-Dürretü's-Seniyye*

el-Fevaidü'l-Fıkhiyye füru-i fıkha dair 1000 beytten oluşan manzum bir eserdir. *ed-Dürretü's-Seniyye* de onun şerhidir. Tarsûsî, bunu Hicri 754 senesi Ramazan'ın ikisinde tamamlamıştır. Her biri kitap isimlendirmesiyle 54 başlıktan oluşan eserin son başlığı Kitabü't-Tevarih'tir. Çalışmamızda esasen eserin bu bölümü ele alınmıştır.

Tarih ve biyografi eseri niteliği taşıyan Kitabü't-Tevârîh,[3] önce nazım ardından da şerhiyle 664-746 yılları arasında Şam'da kadılık yapan Hanefî kâdılkudâtların biyografisini içermektedir.[4] Şam tarihçileri olarak bilinen Nuaymî ve öğrencisi İbn Tolun, Tarsûsî zamanındaki bazı âlimlerin biyografilerinde bu eseri kaynak gösterirler. Bu bağlamda Kitabüt-Tevârîh'in Şam tarihçilerine kaynaklık etmesi önemli bir husutur.

Şam'ın sosyokültürel özelliklerinin de yer aldığı eserde kadıların doğum, vefat, kadılık tarihleri, hocaları ve öğrencileri, eserleri ve kimilerinin de edebî yönlerinden söz edilmiştir. Bu çalışmada eserin tahkiki ve tercümesiyle beraber aktarılanlar müvacehesinde dönemin dinî, siyasî ve sosyokültürel veçhesi de değerlendirilmiştir.

Tahkikte üç nüsha takip edilip istinsah tarihi müellife en yakın olan merkeze alınmak suretiyle en doğru metin ortaya konmaya çalışılmıştır. Merkeze alınan nüsha tahkikte "م" harfi ile işaret edilen hicri 889 istinsah tarihli Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed

[1] Necmeddin Tarsûsî, *el-Fevâidü'l-Fıkhiyye*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 190a; *ed-Dürretü's-Seniyye fi Şerhi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34, 195a; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764), *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd vd., I-VI, Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 1998, I, 100; İbn Râfi', Takiyyüddin Muhammed (ö. 774), *el-Vefeyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402, II, 202.

[2] Bkz. İsmail Şık, "Hilafetin Kureyşliliği Tezine Teolojik ve Hukukuki Bir Reddiye *Tuhfetü'-Türk* Örneği" Ramazanoğlu Beyliği Sempozyumu, Adana: 2017; "Necmeddin Tarsûsî'nin Urcûzesinde Eş'arî-Hanefî Teolojik Farklılaşmaları", *İTOBİAD*, 6/1, (2017)ss. 327-342; Bekir Tatlı, "Necmeddin et-Tarsûsî (ö. 758/1357) ve Hilafetin Kureyşîliği Hadisine Yaklaşımı" *Ramazanoğlu Beyliği Sempozyumu*, Adana: 2017

[3] Memlükler dönemi öne çıkan vefeyât, tabakât ve terâcim eserleri hakkında bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât Ve Terâcim Eserleri", *ÇÜİFD*, 16/2, 1-38, 2016.

[4] Bahrî Memlükler döneminde dört mezhebe ait Dımaşk kâdılkudâtlarıyla alakalı nitelikli bir çalışma yapan Fatih Mehmet Yalçın, çalışmasında Tarsûsî'nin de eserinde geçen kadıları Tarsûsî'ye muasır ya da sonra gelen müelliflerin kitaplarından iktibas ederek değerlenmiştir. Bkz. Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdılkudâtları 1266 1382*, Aybil Yayınları, 2016.

Asım Bey Koleksiyonunda bulunan Ma 841 34 arşiv nolu; ikincisi, "ر" harfi ile işaret edilen 1004 istinsah tarihli Kayseri Raşit Efendi 1367 arşiv nolu; üçüncüsü de "ف" harfi ile işaret edilen tarihsiz İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 818 arşiv nolu nüshadır.

3. Eserin *Kitâbü't-Tevârîh* Bölümünün Tercümesi

Kadılarımızın kadılık yaptığı yerdir Şam
Hangi senelerde olduğunu açıklayacağım.
Doğum tarihlerini vererek önce
Tamamı sembolle, çalış ve ezberle.
İlki İbn Ata'dır doğdu **hesas**'ta
O, vefat etmiştir **ceah**'ta.
Sonra kadı oldu İbnü'l-Adim
Deyah'tır doğumu müçtehidin.
Zeah tarihinde kadı oldu o,
Sonra da Sadruşşam ezberle ve say.
Kastım Süleyman'dır o **desat**'da doğdu,
Bu bilgiye güven ki **zeah**'ta da öldü.
Tamah'ta Razi kayboldu bilesin,
Elah'ta da doğdu bundan dönmeyesin.
Oğlu **enah** tarihinde doğmuş,
Bilin ki **Hemez**'de de ölmüş.
İbnü'l-Hariri **hakez'**de öldü.
Çentik at ve tut ki **cenah'**ta da doğdu.
Ezraî'nin **zemah**'tır doğumu,
Bil ki **yebez**'dir ölümü.
Nemec tarihinde doğdu Sadır Ali,
Zekez'te de kadıyken öldü emi.
Ondan sonra babamdır **daseh**'te doğan,
Hamez'de de bu dünyadan ayrılan.
Kez'de doğdu bu nazmın sahibi,
Gayretle takip ettiği onların izi.

Bu kitap, Sultan Melik Zahir Baybars es-Sâlihî döneminde (658-675) hicri 664'den zamanımıza (eserin yazıldığı tarih 754) kadar Şam'da kadılık yapan Hanefî kâdılkudâtların doğum ve şiirde kırmızı harflerle gösterildiği üzere vefat tarihlerini içermektedir.

3.1. Kâdılkudât Şemsüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ata b. Hasan b. Ata b. Hüseyin b. Cabir b. Vehb el-Ezraî el-Hanefî.

Kadı Abdullah olarak meşhurdur. Kadı Abdullah şiirde **"هصث"** rumuzuyla belirttiğim üzere 595 senesinde doğmuştur. Rumuzdaki "he" 5, "noktasız sad" 90 ve üç noktayla se" ise

500'ü ifade etmektedir.

Kadı Abdullah Şeyh Allame Reşidüddin Saîd b. Ali el-Busravî ve kâdılkudât Sadruddin Ali b. Ebi'l-Kasım el-Busravî'den fıkıh dersleri almıştır. Babasının Hanbeli mezhebine mensup olduğunda ittifak vardır. Babası, Şeyh Yûnînî el-Ba'lebekkî'ye muhabbet besleyenlerden biriydi. Abdullah'ı da Ba'lebekkî'ye götürüp Kur'ân eğitimini ondan aldırmıştır. Oğlunun neyle meşgul olması gerektiği hususunda öğüt isteyince hocası, İmam-ı Azam'ın mezhebi üzere yoğunlaşmasını işaret etmiştir. Abdullah da Hanefî fıkhına çalışmış, *Kudûrî*'yi ezberlemiştir.

Sonrasında babası tarafından Şam'a götürülen Abdullah, fıkıhta Hanefîlerin lideri olacak kadar ilerlemiştir. Şam'daki Hâtuniyye-i Ismiyye ve Mürşidiyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Mürşidiyye medresesinin ilk müderrisidir. Dımaşk'ta Şafiî kâdılkudâtı Ahmed b. Seniyyüddevle'nin ve haleflerinin yerine bir müddet vekâlet etmiş, Sultan Melik Zahir Baybars tarafından 664 senesi Cemaziyelevvel'in altıncı gününde de ölünceye kadar devam edeceği kadılığa asaleten tayin olunmuştur. Muîniyye müderrisi Kadı Bedreddin el-Muzaffer b. Rıdvan el-Münbicî Kadı Abdullah'a niyabet etmiştir.

Kadı Abdullah ile Sultan Baybars arasında nükteli bir hikâyeden bahsedilir: Dımaşk'taki arazilerin kullanımına yönelik bazı düzenlemeler getiren Sultan Baybars, Kadı Abdullah'ın huzuruna çağrılır. Mahkeme şöyle cereyan eder: Kâdılkudât Şemsüddin Abdullah, "Yetki mülk sahiplerinindir. Hiç kimsenin başkasının mülküne müdahalede bulunması helal değildir. Allah'ın haram kıldığını helal gören de küfre girer" der. Bunun üzerine çok öfkelenip rengi atan Sultan, "Ben küfre giriyorum öyle mi? O halde siz kendinize başka sultan arayın" der. Kadıyı bu hükme götürense Allah korkusundan başka bir şey değildir. O esnada Allah kadının hatırına, "*Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü!*"[5]' ayet-i kerimesini getirmiş kadı da okumuştur.

Sultanın bu tedirgin eden yaklaşımı karşısında mahkeme dağılmıştır. Gece Sultan elçiler gönderip kadıyı çağırtmış, Kadı geri dönemeyeceği düşüncesiyle korkup vasiyetini bildirerek ailesiyle vedalaşıp huzura varmıştır. Sultan, ona hürmeten ayağa kalkarak "Ey Kadı bu gün mahkemede bizi küfre nispet ettin" demiştir. Kadı da "Efendim ben bu sözümle Sultanımızı kastetmedim. Allah'ın haram kıldıklarını helal sayan herkesin küfre gireceğini söyledim" demiştir. Bu söze karşılık Sultan, "Bizi de küfre girdirdiğin gibi değil mi?" şeklinde cevap vermiş. Sultan kadıyı cezalandırmayıp ona iltifat etmiş ve Kadı saygı değer biri olarak evine dönmüştür.

Birzali[6] *el-Müntekâ*[7] adlı eserinde kadının bütün rivayetlerini kendisinin aktarmasına icazet verdiğini haber vermiştir. Kadı, 673 senesi Cemaziyelevvel'in sekizi Cuma günü vefat etmiştir. Kasiyün dağı eteklerine defnedilmiştir. Vefat tarihi nazımda "*ve fi ceah sözümde*"

[5] Ali İmran 3/187.
[6] Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kāsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkī (ö. 739/1339) Muhaddis ve tarihçi. Ali Yardım, "Birzali", VI, 216, İstanbul 1992.
[7] Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Buhalâ' adlı eserinden seçmeler yaparak tertip ettiği bir eserdir. Yardım, "Birzali", VI, 216.

gösterildiği gibi **"**جعخ**"** **"**cim-noktasız ayın ve sonunda noktalı hı" iledir. "Cim" 3, "ayın" 70 ve "hı" da 600 sayısına tekabül eder.

3.2. Mecdüddin İbnü'l-Adîm Ebû Muhammed Abdurrahman b. es-Sahib el-Kebir Kemaleddin Ömer b. Ahmed b. Hibetüllah b. Muhammed b. Hibetüllah Ahmed b. Yahya b. Züheyr b. Harun b. Musa b. İsa b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Cirâde.

Kadı Abdullah'ın ardından kâdılkudâtlığa geçmiştir. 614 senesinde Haleb'te doğmuştur. Tarihi **"**دیخ**"** harfleriyle ifade edilmiştir. "Noktasız dal" 4, " alttan iki noktayla ya" 10, " noktalı hı" da 600 değerindedir.

O, övülen, faziletli, dindar, âbid, kanaatkâr, nafile ibadetlere bağlı, yüce bir önder olarak tanımlanır. Daha gençken insanlar arasında itibarlıydı. Hatta babasının haklı itibarına rağmen onun görüşlerinin tercih edildiği söylenmiştir. Kahire'deki Medrese-i Zahiriyye'nin ilk müderrisidir. Halep'te ve Dımaşk'ta el-Hatuniyye el-Ismiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.

Sultan onun derslerini, araştırmalarını ve münazaralarını takip ederdi. İnsanlar toplanıncaya kadar bekler, meclise girdiği zaman Sultan da ayağa kalkar ve karşılardı. Bir süre Mısır Hakimî Camii'nin hatipliğini yaptı. Sürekli yerine getirdiği virdi vardı. 673 yılı Zilkade ayının son Çarşamba günü Kadı Şemseddin Abdullah'tan sonra Dımaşk'a kâdılkudât tayin edildi. Daha önce adı geçen Muîniyye müderrisi Kadı Bedreddin ona naiblik yaptı.

677 yılı Rebiülevvel ayının on altısı Salı günü Dımaşk'ın güney doğusundaki Zahir Baybars'ın cavsak sarayında vefat etmiştir. Oraya yakın bir yerdeki türbesine defnedilmiştir. Şu şiiri kendisi için söylemiştir:

Doğrudur, şahitleri diyet ödüyor sevgimin.
Hasret kayıtlarını tutan da elbet hükmetti.
Tut ki ben şahidi kaybolmuş bir iddia sahibiyim.
Senin de kalbin bildiklerine hükmetmez mi?

3.3. Sadruddin Süleyman b. Ebî'l-Ferra b. Vehb b. Ata' el-Ezraî el-Hanefî

Kâdılkudât Mecdüddin'den sonra Dımaşk'a kâdılkudât olarak atandı. Kadı, *el-Camiü'l-Kebîr*'in[8] müellifidir. 594 yılında doğmuştur. Bu tarih nazımda **"**دصث**"** yani "noktasız dal-üç noktayla se" harfleriyle remzedilmiştir.

Kadı Sadruddin, Şeyh Cemaleddin el-Hasîrî'den eğitim almıştır. Hac yolculuğunda arkadaşlık ettiği Sultan Baybars zamanında Kahire'ye kâdılkudât olarak atanmıştır. Bu arkadaşlığı diğer kadılarca örnek alınmıştır.

Sultan kadıyı sever, değer verir, gazvelerinde yanından ayırmazdı. Bir zaman sonra kadı, Kahire kadılığından istifa edip Şam'a döndü. Bir müddet Dımaşk'ta ikamet ettikten sonra İbnü'l Adim ölünce kadılık teklifi aldı ve kabul etti. Ölümüne kadar kısa süre bu görevi yerine getirdi. Allah rahmet eylesin.

---

[8] Nuaymî, *el-Camiü's-Sağîr*'in müellifi olduğunu beyan etmektedir. Abdülkadir en-Nuaymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, Beyrut: Darul'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, I, 418.

Kahire'den Şam'a geldikten sonra Dımaşk Zahiriyye medresesine müderris olarak atandı. Kendisi, Hanefîlerden Zahiriyye'de müderrislik yapan ilk kişidir. 677 yılı Şaban ayının altıncı Cuma gecesi vefat etmiştir. Camiü'l-Efram'a yakın bir yerde bulunan türbesine defnedilmiştir.

3.4. Hüsameddin Ebû'l-Fezail Hasan b. Ahmed b. Hasan b. Enûşirevân er-Razi el-Hanefî.

Kâdılkudât Sadruddin el-Ezraî'den sonra kâdılkudâtlığa geçmiştir. 631 senesi Muharrem ayının üçünde Aksaray'da dünyaya gelmiştir. Nazımda tarih **"**ا**خ"** "elif-lam-noktalı hı" harfleriyle remzedilmiştir.

Kadı Hüsameddin 675 yılında Şam'a gelmiştir. Dımaşk'ta oturmuş, orada müderrislik yapmıştır. 677 senesi Ramazan ayında kâdılkudâtlığa başlamıştır. 696 senesinde Kadı Hüsameddin, Nizameddin Ahmed b. Şeyh Cemaleddin el-Hasravî ile oğlu kâdılkudât Celaleddin ve Kadı Şemsüddin el-Malatî'yi naip olarak atadı.

Sultan Lâçin (695-699), Kadı Hüsameddin'i kâdılkudât Şemseddin es-Serûcî'nin yerine Kahire'ye 696 yılında kâdılkudât olarak atadı. İkisi arasında güzel bir hikâye cereyan etmiştir: Yeni Kadı, sultanın huzurunda kadılık hil'asını giydi. Mahkeme işlerini yürütmek üzere Kahire'ye geldi. Serûcî de Medresedeki evinden çıktı. Medresenin ortasında karşılaştığı kadıya selam verip "Efendimizden şu medresenin içinde bulunan evi bana ikram etmesini arzularım. Çünkü çocuklarım buraya alıştılar" dedi. Kâdılkudât, Hüsameddin Serûcî'nin medresede ikamet ettiğini bilmiyordu. Ona dedi ki: "Efendimiz sen bu medresede mi ikamet ediyorsun?". Cevaben "evet" dedi. Düşünceye daldı. Peşinden "Ben buraya ne hâkim ne müderris olarak girmeyeceğim. Senin isteğini yerine getireceğim" dedi. Sonra hemen döndü ve oradan çıktı. Başka bir medreseye gitti. Oraya yerleşti ve görevini yapmaya başladı. Serûcî "Ben bu adam gibisini görmedim. Ben ondan medresedeki evi bana bırakmasını istedim. O bana hem ev hem de medreseyi bıraktı. Benim hüküm verdiğim bir yerde, benim mekânımda hüküm vermedi." dedi. Daha sonra Sultan Lâçin 98 senesinin Zilhicce ayında Dımaşk'a döndü.

Tatar Meliki Gazan Han'ın (694-703) vakası ile Tatar fitnesi cereyan etti. Böylece kâdılkudât Hüsameddin, gazaya çıkıp savaş saflarına yetiştikten sonra kendisinden haber alınamadı, kayboldu. Buna şiirimde **"**طصخ**"** "noktasız tı ile sad ve noktalı hı" harfleriyle remzedilen tarihte "Razi kayboldu" şeklinde işaret ettim, öldü demedim. Çünkü bu, ölüm tarihi değildir.

Rivayete göre ömrünün son deminde oğlunun yanında olduğu, "bana su ver" dediği, oğlunun da isteği yerine getirdiği ardından düşmana yönelip çocuğun gözünden kaybolduğu aktarılmıştır.

Ben kâdılkudât Celaleddin ismindeki oğluna yetiştim. Babasının yolunu gözleyen oğlu bir ara Frenkler'in babasının Kıbrıs adasında esir olduğu bilgisini verdiğini ve kurtarılması için çok altın istediklerini söylemişti. Olan biteni en iyi bilen Allah'tır.

3.5. Celaleddin Ebü'l-Abbas Ahmed.

696 senesinde Mısır'a intikal eden Kadı Hüsameddin'in ardından Dımaşk kâdılkudâtlığına oğlu Celaleddin Ebü'l-Abbas Ahmed geçti. Kadı Celaleddin 651 senesinde Rum diyarlarından Ankuriya'da doğdu. Bu tarih şiirde "nun-noktalı hı" ile **"اخ"** harfleriyle gösterilmiştir.

O kendinden bahsederken Hırte birt (Harput) kalesinde[9] kadılığa tayin olunduğunda yaşının 17 olduğunu belirtmiştir. O Dımaşk'ta Hatuniyye, Reyhaniyye, Kassâîn, Azrâviyye ve Mukaddemiyye medreselerinin müderrisliğini yapmıştır. 696 senesinde Dımaşk'ta babası kâdılkudâtken ona naiblik yapmıştır. Babasının 97 senesinde Kahire'ye intikaliyle kendisi kadılığa tayin olunmuştur. 699 senesi Zilhicce'nin yirmi biri çarşamba günü Reyhâniyye Medresesine tayin olunmuştur.

Üç defa haccetmiştir. Birincisi, kafile kadısı göreviyle 689 yılındadır. İkincisi 717, üçüncüsü 721 yılında gerçekleşmiştir.

Celaleddin Ahmed hakkında ilginç hikâyeler aktarılmıştır. O, Şam'a giderken cin taifesinden bir kadınla evlenmiş, cinni kadın bir süre ona gidip gelmiştir. Ancak kadınla cinsî münasebetine yönelik aktarımlarda ittifak yoktur. Nitekim bu olayı soranlarla görüşüldüğünde, bazısı onun "evet" dediğini, bazıları da inkâr ettiğini söylemiştir.

745 senesi Recep ayının on dokuzuncu Cuma günü vefat etmiştir. Tarih şiirde "noktalı dal" ile **"همذ"** sembolüyle remzedilmiştir.

3.6. Kâdılkudât Şemseddin Muhammed b. Osman b. Ebi'l-Hasan b. Abdulvehhab el-Ensârî İbnü'l-Hariri.

Kadı Hüsameddin er-Râzî Tatar vakasında kaybolduktan sonra kâdılkudâtlığa İbnü'l-Harîrî olarak bilinen Şemseddin Muhammed b. Osman b. Ebi'l-Hasan b. Abdulvehhab el-Ensârî İbnü'l-Harîrî geçmiştir. Kadı, *el-Hidaye* hâfızıdır.

653 senesi Safer'in sonunda Dımaşk'ta doğmuştur. Tarih şiirde "Cim-nun-noktalı hı"dan meydana gelen **"جنخ"** harfleriyle gösterilmiştir. Fıkhı, Şeyh İmadüddin b. Şemmaʿ ve Şeyh Raşidüddin Said b. el-Busrevi'den öğrenmiştir.

Babam, amcam, kâdılkudât Burhaneddin b. Abdulhak, kardeşi Şeyh Şihabüddin, Şemseddin b. Haşim, Şeyhimiz Şeyh Necmeddin Kahfazi, Şeyh Şerefüddin b. Nehhas ve başka kimseler ondan fıkıh eğitimi aldılar. Kadı *el-Hidaye*'yi şerh etmiş ayrıca fıkha dair faydalı notlar da ilave etmiştir.

İbnü'l-Harîrî, 698 senesinde el-Hatuniyye el-Berrâniyye medresesine müderris olarak atandı. 699 yılı Ramazan'ın ikisi pazartesi günü Dımaşk'ta kadılıkla vazifelendirildi. Ana tarafımdan dedem akdalkudât Şemseddin İbnü'l-İzz'i naip olarak atadı.

Kadı Hatuniyye medresesinin müderrisliğini yaptı. Daha önce 681 yılında Ferruhşâhiyye medresesinde de ders vermiştir. Sonra 700 senesinde Kadı Şemseddin el-

[9] Hırte birt (خرت برت): Bu belde Diyarbakır eyaletinin hala Harput olarak isimlendirdikleri beldedir ki, ona Ziyad Kalesi dahi derler. Asım Efendi, *el-Okyanûsü'l-Basît fi Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Meclisi Aʿyân Kütüphanesi: 1328, I, 301. Harput ve kalesi şu an Elazığ ili sınırları içindedir.

Malatî'nin yerine Dımaşk'ta Zahiriyye medresesi müderrisi oldu. 700 yılının Zilkade ayının on ikisinde kâdılkudât Celaleddin onu kadılıktan azlettiyse de azil sultan tarafından değil de vezir ve naibi tarafından yapıldığından uygulanmadı. Dolayısıyla Kadı Celaleddin'in hükmü geçersiz sayılıp 701 yılında Cemaziye'l-Ahirin altısı Salı günü Sultan'ın emriyle kadılığa iade olundu. Kadı Celaleddin'in hükmünün uygulanmadığı süre altı ay on sekiz gündür.

Eskilerde Mürşidiyye ve Sadırıyye medreselerinde müderrislik yapan İbnü'l-Harîrî Busrâ'nın[10] bazı medreselerinde de görev yaptı. 710 senesi Rebiülevvel ayının sekizinde postayla Kahire'ye hâkim olarak çağırıldı. Söz konusu ayın yirmisi pazartesi günü yola çıktı. Bana ulaşan güvenilir bilgiye göre Kadı, posta bineğine binmeyi reddedip kendi katırıyla yola çıkmıştır.

728 senesi Cemaziye'l-ahir'in beşi cumartesi günü Kadı iken Mısır'da vefat etmiştir. Bu tarih, şiirde **"حكذ"** "noktasız ha- sonrasında kaf-noktalı dal" iledir.

3.7. Kâdılkudât Şemseddin Mecd b. İbrahim b. Davut b. Hazım el-Ezraî.

İbnü'l-Harîrî azledilince yerine 705 senesinde kâdılkudât Şemseddin Mecd b. İbrahim b. Davut b. Hazım el-Ezraî tayin edildi.

Kadı, 644 senesinde Ezriât'da[11] doğmuştur. Bu tarih şiirde **"دمخ"** "noktasız dal-mim-noktalı hı" ile gösterilmiştir.

Ezraî, Şeyh İmâdüddin İbnü'ş-Şemma' ve Şeyh Reşidüddin Said el-Busravî'den fıkıh, Bedreddin b. Malik'ten nahiv öğrenmiştir. Ezriât'a geldiğinde yaşı yirmiye yakındı. Emevi Camisinde Şeyh Yahya el-Münbicî'den altı aydan az bir süre içerisinde Kur'ân ilimlerini öğrendiği bildirilmiştir. Sonra fıkıh ile meşgul olmuştur.

Haleb'e gitmiş. Oradaki Hallâviye'de ders ve fetva vermiştir. Daha sonra Dımaşk'ta Zencariyye, Şibliyye-i el-Berrâniyye ve İlmiyye medreselerinde ders vermiştir.

Dımaşk'ta kadılığa 705 senesinde tayin olunmuş ve görevi bir sene sürmüştür. Sonrasında ittifakla İbnü'l-Harîri'nin azlolunduğu, yerine Ezraî'nin atandığı bildirilmiştir. Şeref b. Beşâre, Ezraî'nin görevde olduğu günlerde, Zahiriyye Medresesi'nde İbnü'l-Harîrî'nin yanında bir önceki gece gördüğü rüyasında, birisinin Ezraî'nin velayetinin bir sene süreceğini söylediğini dile getirmiş, dedem de bunu not etmiştir. Fakat bir sene sonunda Ezraî azlolunmamıştır. Ancak seneyi birkaç gün geçtiğinde Ezraî'nin azli ve Sadr Ali'nin tayini hakkında bir haber gelmiştir[12] Hesaba göre Sadr Ali'nin Mısır'da görevlendirildiği günlerin Ezraî'nin görevinin bir senesinin dolduğu zamanlar olduğu anlaşıldı.

Ezraî'nin azlolunma nedeni dedem akdalkudât Şemseddin'dir. Dedem'in Nuriyye Medresesinde bir odası vardı. İçinde varisleri ve yakınları için kumaşlar ve bazı malzemeler bulunmaktaydı. Oda kilitliydi. Ezraî, yetkililerin izni olmadan gelip odayı açmış, dedem de bu

---

[10] *ed-Dürre*'nin nüshalarında "مدارس بصرى" Busra medreselerinin bazısında geçmektedir. Fakat İbn Tolun'un Tarsûsî'den alıntı yaptığı bu yer "مدارس اخرى" başka medreselerde de görev yapmıştır şeklinde geçmektedir. Şemseddin İbn Tolun, *el-Kalâidü'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*, thk. M. A. Dehmân, Dımaşk: Mutbûâtü Mecmaı'l-Lügati'l-Arabiyye, 1980, 233.

[11] Günümüzde Ürdün sınırları içerisindedir.

[12] Bkz. İbn Kesîr (ö. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Kahire: Daru Hicr, 1997, XVIII, 66.

durumu kâdılkudât Takiyyüddin Süleyman el-Hanbeli'ye bildirip ispat etmiştir. Bunun üzerine Kadı, Ezraî'nin fıskına ve azline hüküm verdi. Kahire'ye bir mektup yazdı. Durum Sultan'a takdim olundu. Sultan da Ezraî'yi azledip Sadr Ali'yi yerine tayin etti.

Ezraî, 712 senesi Recep ayının yirmi sekizinde Çarşamba günü Kahire'de vefat etmiştir. Bu tarih şiirde **"بيذ"** harfleri ile gösterilip "tek noktayla be-altta iki noktayla ye-noktalı dal" ile bildirilmiştir.

3.8. Kâdılkudât Sadreddin Ali İbnü'ş-Şeyh Safiyyüddin Ebi'l-Kasım b. Muhammed Osman b. Muhammed el-Busravî.

Şemseddin Ezraî'den sonra kâdılkudâlığa geçti. Harezmiyye zamanında Şam'daki Busrâ kalesinde 642 senesinde doğmuştur. Bu tarih şiirde **"بمخ"** "tek noktayla be, mim ve noktalı hı" iledir.

Kadı Sadreddin Ali, babası Şeyh Safiyyüddin ve daha önce adı geçen kâdılkudât Şemseddin Abdullah b. Ata'dan fıkıh öğrenmiştir.

Kendisi de çoklarına fıkıh öğretti. Şeyhimiz Allame Necmeddin Kahfâzî, Şeyh Sadreddin Süleyman el-Busrâvî, Kadı İmadüddin İbn Ebi'l-İzz, Şeyh Cemaleddin el-Bistâmi, Şeyh Nasıruddin er-Rabve ve Şeyh Nasıruddin el-Attâl bunlardan bazılarıdır.

Busrâ medreselerinin yanında Dımaşk'daki Mürşidiyye, Sadırıyye, Nuriyye, Mukaddimiyye ve Canudiyye el-Berrâniyye medreselerinin müderrisliğini yapmıştır.

Ezraî'nin yerine kâdılkudât olarak Kahire'den yola çıkan Kadı 706 senesi Zilkade ayının yirmi dokuzu Cuma günü Dımaşk'a ulaştı. 709 senesi Şaban ayında kazaskerliğe görevlendirildi. Sadr Süleyman'ın *el-Camiü'l-Kebir* adlı eserinin baş tarafını şerh etti. *el-Camiü'l-Kebir* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserleri bilmesiyle meşhurdur.

Akdalkudât Şemseddin b. el-İzz'in oğlu dayım akdalkudât Alaeddin'den Kadı Sadreddin'in şu şiirini işittim:

Söz verdiler geceletmeyi huzurla ve sevinçle çadırlarda,[13]
Doğruladılar sözlerini geceledik çadırlarda ve lakin fena.

Bu şiiri söylemesinin nedeni şudur: Bir gece o, Türkmen evlerinin önünde bulunan yüksekçe çardakta misafir olarak geceler. Gece soğuktur. Türkmenler düşünememiş ve tedbir almamışlardır. Sabah olunca onları soğuktan şiddetli bir acı içinde bulmuşlar. O da hemen bu iki beyti irticalen söylemiştir.

Kadı Sadreddin, anne tarafımdan dedem olan adı geçen akdalkudât Şemseddin'i sonra da babamı mahkemede naibi olarak atamıştır. Allah rahmet eylesin.

Dımaşk'ın dışında Satra'daki[14] bahçeliğinde 727 senesinde Şaban ayının üçü çarşamba günü ikindiden sonra vefat etmiştir. Bu tarih şiirde **"زكذ"** "noktalı ze, kef ve noktalı dal" ile gösterilmiştir. Perşembe günü sabah erkenden Sûku'l-Hayl'de cenaze namazı kılınmış.

[13] Çadırlar anlamındaki Harâkî, Harkâh kelimesinin çoğuludur. Büyük çadır anlamına gelir. Arif Etik, *Ferheng-i Farisî*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y., 161.
[14] Satra: Dımaşk'ın köylerinden biridir. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut: Daru'l-Fikir, t.y., III, 220.

Muazzamiyye yakınındaki Kasiyün tepesine defnolunmuştur. Allah rahmet eylesin.

3.9. Kâdılkudât İmadüddin Ebü'l-Hasan Ali İbnü'ş-Şeyh Muhyiddin Ebü'l-Abbas Ahmet b. Abdulvahid b. Abdülmün'ım b. Abdüssamed et-Tarsûsi el-Hanefî.

Kâdılkudât Sadreddin'den sonra babam kâdılkudâtlığa atandı. Allah rahmet eylesin. Babam, kâdılkudât İmadüddin Ebü'l-Hasan Ali İbnü'ş-Şeyh Muhyiddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdulvahid b. Abdülmün'ım b. Abdüssamed et-Tarsûsî el-Hanefî'dir. Allah, rahmeti ve rızası ile muamele etsin. Geniş cennetlerde iskân eylesin.

O, 669 senesi Recep ayının ikisi Cumartesi günü yukarı Mısır'da bulunan Meniyyetü İbni Hasîb'te[15] doğdu. Şiirde bu tarih "noktasız tı ve sin-noktalı hı" harfleriyle **"طسخ"** sembolüyle gösterilmiştir.

Kadı İmadüddin, kâdılkudât Şemseddin İbnü'l-Harîrî, Şeyh Siraceddin Ahmet er-Rumî Şeyh Ebu'l-Alâ Mahmud el-Buharî'den fıkıh öğrendi. Hilaf ilmini de es-Sahib Muhyiddin İbnü'n-Nehhas'da okudu.

Önce 720 senesi Cemaziye'l-evvel'in yirmi beşi Perşembe günü Dımaşk Kalesi Camii'nde ders verdi. 722 senesi Safer ayında yukarıda zikredilen Kadı Sadreddin'e naiblik yapmaya başladı. Onun yaşlılığının sonrası, vefatının akabinde bağımsız olarak kadılığa tayin olundu. 727 senesi Ramazan ortasında kadılığa geçti.

Kadı İmadüddin, Nuriyye, Mukaddemiyye, Reyhaniyye ve Kaymâziyye medresesinde müderrislik yaptı. Fıkıh ve feraiz konusunda derin bilgi sahibiydi. Hayatta iken onun gibi Kur'ân hafızı bir kimse görülmemiştir. Kur'ân'ı hatasız ondan daha seri okuyan da yoktu. 732 ve 733 senelerinin teravih namazlarının tamamını dört rekâtta bir selam vererek Hanefi usulüne göre üç buçuk saatte kıldırmıştı. Devrindeki fakihlerin en dindarı, maneviyatta en güzeli idi. Maddi, manevi hiçbir kirlilik bulaşmamıştı. Sürekli Kur'ân tilaveti ile meşgul olmuştur. İki defa haccetmiştir. İlki, eskilerde 687 ya da ona yakın bir tarihte diğeri de 739 tarihindedir. Ben onun hizmetinde bulundum. Haccın vakfesi Cuma gününe denk gelmişti. Bir ortamda irticalen okuduğu Mizze şehrini öven şiiri vardır:

Severim seni ey geniş Mizze severim	Havanı, saf soğuk suyunu severim.
Uzun müddet yaşadım, kara ve denizde	Senin gibi zenginini görmedim.
Toplarım mahsüllerini, bahçelerini	Hiçbir zaman tatmadım senin gibisini
Nehirleri kaynak suyu gibi akar	Bahçelerde misk kokusu yayar.
Hamd mevla ve efendimiz Allah'a	Tahsis ettiği için bizi bu güzel mekâna
Salat olsun seçilmiş olan Mudar'dan	Arap ve Türk'ün en hayırlısına

İrticalen söylediği başka şiirlerden de söz edilir. Anlatıldığına göre, Şeyh Tacüddin İbnü'l-Ferkâh bir gün arkadaşları ile otururken: "Ateş aşağıdan parlar, yukarıdan da misk…" deyince ona, "Efendim, bunun başına bir şeyler ilave edebilir misiniz?" dendi. Tâceddin İbnü'l-Ferkâh o anda bir şey söyleyemeyince babam başına ekleme yapıp şöyle dedi:

Özlemden öldürdü beni ayrılık	Ölüme sevketti talihsizlik

[15] Nil nehrinin batı kıyısında bir yerdir. İbn Tağrîberdî (ö. 874), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire,* Mısır: Daru'l-Kütüb, t.y., VI, 383.

Keşke şiirim göreydi, sizde var mı zevk Aşağıdan ateş parlar, yukarıdan da misk.

746 senesi zilhicce ayının başlarında Imadüddin Tarsûsî benden dolayı kadılığı bıraktı. Dünyadan elini eteğini çekti. 748 senesi Zilhicce'nin sonu Pazartesi günü Mizze'deki evinde vefat edinceye kadar Kur'ân tilaveti ve ibadetle meşgul oldu. Pazartesi günü vefat etti. Aynı gün cenaze namazı kılındı. Mizze'deki Şeyh Salih Alaaddin es-Savabi'nin türbesine defnolundu. Vefatı nazımda "noktasız ha-noktalı dal" ile **"حمذ"** harfleri ile bildirilmiştir.

3.10. Necmeddin Tarsûsî

Dileğimi ahdettikten sonra benim sözüm son bulacaktır. O da daha hayatta iken kadılıktan ayrılmaktır.

Nazımdaki "ve sahibü'n-nazmi fe fî kez" sözüm "kef ve noktalı zel" ile 720 senesi Muharrem ayının ikisi Mizze'de doğduğumu ifade etmektedir.

Değerlendirme

Kitabü't-Tevarih'in ilk bölümünde beyitler ardından şerhi geldiği için önce beyitler sonra da şerh değerlendirilecektir.

Beyitler kadıların doğum, vefat ve kadılık yaptığı tarihlerle sınırlandırılmış ve nazmın öğrenmeye elverişli olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bilginin didaktik şiir tarzında özetlenmesinin eğitimde kolaylık sağladığı genel bir kabuldür.

Kadıların hayatına dair tarihlerin sembollerle ifade edilmesi tarih ve tabakat yazıcılığı açısından estetik bir üsluptur. Çünkü sıradan tarihler yerine bulmacayı andıran semboller merak ve ilgi uyandırmaktadır. Mesela 595 tarihi "hamsemie ve hamsetün ve tis'ûn" yerine "هصث" sembolüyle ifade edilmiştir. Ebcedde (ه) 5, (ص) 90, (ث) ise 500'ü ifade etmektedir.[16]

Tarsûsî, ebced hesabını Kitabü't-Tevarih'ten daha geniş ölçekte *Ürcûze fî Vefeyâti'l-A'yân min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân* adını verdiği eserinde de uygulamış, Ebû Hanîfe'den itibaren 100 civarında kişinin tarihlerini aynı yöntemle kaydetmiştir.[17]

Tarsûsî şerhte sembollerin sayısal değerlerini vermekle yetinmemiş, noktaların karışması, silinmesi ihtimaline karşın ihtiyatlı davranmış ve bazı harfleri "noktalı, noktasız" gibi özgün isimleriyle de açıklamıştır. Bu nedenle üç harfli bazı sembollerin iki harfle açıklandığı görülmüş, karışma ihtimali olmayan bazı harflere açıklamada yer verilmemiştir.

Şerhte sembollerin açıklamasına ilaveten dönemin siyasi, toplumsal ve sanatsal özelliklerine temas edilmiştir. Bunlar üzerinden bütün dönemi genellemek mümkün değilse de dönem ve bölge hakkında ipuçları vermesi açısından değerlidir.

Kadıların yaşadığı yıllar Bahrî Memlükler dönemi içerisindedir.[18] Dönemin dikkat çeken

[16] **Ebced Harflerin Rakamsal Değerleri Tablosu**

ا : 1	ه : 5	ط : 9	م : 40	ف : 80	ش : 300	ذ : 700
ب :2	و : 6	ى : 10	ن : 50	ص : 90	ت : 400	ض : 800
ج : 3	ز : 7	ك : 20	س : 60	ق : 100	ث : 500	ظ : 900
د : 4	ح: 8	ل : 30	ع : 70	ر : 200	خ : 600	غ : 1000

[17] Eserin tedkik, tercüme ve değerlendirmesi için bkz. İsmail Şık, "Necmeddin Tarsusi'nin "*Urcûze fî Vefeyâti'l-A'yân Min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*" Adlı Eseri: Tedkik, Çeviri ve Değerlendirme", *ÇÜİFD*, 17/1 (Haziran 2017).

[18] Memlükler dönemi siyasi olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlükler Dönemi Saray Ağalığı (Üstâdârlık)*, İstanbul: İFAV, 2008; *Memlükler Dönemi Vezirlik*, , İstanbul: İSAM 2009.

ve toplumun bütün kesimlerini olumsuz etkileyen olaylarının başında Moğol istilası gelmektedir. Bu yönüyle eser istilaya karşı mücadele edenlerin bizzat kendilerinden alıntıların yapıldığı nüshalardan biri özelliğini taşımaktadır. Moğol istilası karşısında kadılar topluma önderlik yapmış, Kadı Hüsameddin'in yaptığı gibi cepheye gitmekten geri durmamıştır. Ölü ya da diri olduğuna dair kesin bilgiye ulaşılamayan kadının ailesinin içine düştüğü durum bu metinde göz önüne serilmiştir.

Sultan Baybars ile Kadı Abdullah arasındaki diyalog iktidar-adalet ilişkisini yansıtması açısından önemlidir. Baybars mahkeme edilmiş, Kadı tarafından halka açık meralara devlet tarafından el konulamayacağına hükmedilmiştir. Kadıların kendilerini atayanların aleyhine hakkı savunma ve adaleti temin etme çabaları kayda değerdir. Diğer taraftan Kadı'nın yaşananlardan dolayı kaygıya düşmesi adalet arayışının netameli yönünü ortaya koymaktadır.

Sultan'ın müderrislerin derslerine iştirak etmesi, araştırmalarını takip edip münazaralarına katılması, beraber yolculuğa çıkması ilme ve âlime olan ilgi ve itibarın göstergesidir.

Kadı ve tedris arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Kadılar müderrislerden seçilmektedir. Kadılık için mezuniyet yeterli görülmemiş, ders verecek seviyede yetkin olmak aranmıştır. Ayrıca kadılığın yanında medrese ve camilerde derse devam etmeleri teori ve pratiği birleştirmiştir. Bu sebeple kadılar akademik açıdan gelişmekle birlikte halktan da kopmamışlardır.

Kadı olarak atanan kişilerin önce kadıya niyabet etmeleri gelenek olmuş, yargı gibi üst düzey ve önemli bir görevde olacakların deneyim kazanarak pratikte de kendilerini yetiştirmelerine imkân sağlanmıştır. Yalnız kadıların aileden ya da yakınlardan birini naip olarak atadıkları görülmektedir. Bunda da eğitim geleneği olan bir aileden gelmenin göreve gelmekte olumlu etkisi kaçınılmazdır.

Kadılar birden fazla medresede görev yapmışlardır. Bununla kadıların bir medresede yerleşip nüfuz sahibi olmalarını önleyip farklı ortamlar ve yeni yüzler karşısında kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri amaçlanmıştır.

Medreselerde erken yaşlarda müderrislik yapan şahsiyetler vardır. Celaleddin Ahmed 17, Tarsûsî 15 yaşında müderrisliğe başlamıştır. Küçük yaşlarda eğitim almaya başlayanların genç yaşlarda müderrisliğe hazır olmaları makuldur. Fakat ileri yaşlarda nitelikli elemanın yetersizliğinin de bunda etkisi olabilir. Zira bir taraftan Moğollar diğer taraftan Bizansla mücadelenin bölgedeki tahribatı ortadadır. Bu yüzden genç yaşlarda şartları sağlayan kişilere görev verilmekten kaçınılmamıştır. Ayrıca Memlûkler'de dört mezhep uygulamasının gereği her bir mezhebe ait medreseler, müderrisler ve kadılıkların bulunması sebebiyle çok sayıda nitelikli elemana ihtiyacın olması da gözden ırak tutulmamalıdır.

İktidar-ulema arasındaki çekişmelerin kadı atamaları ya da azlinde etkili olduğu görülmektedir. Kaynaklar İbnü'l-Hariri'nin böyle bir gerekçeyle azlolduğunu kaydetmektedir. Makrizî ve İbnü'l-Hacer'e göre İbnü'l-Harîrî'nin azlinde üç yüz yıldan beri insanlar bir benzerini görmemiştir muhtevasında İbn Teymiye'yi öven on üç satırlık bir mektup

yazmasının etkisi vardır. İbn Teymiye, Mısır'daki kadılar tarafından sevilmemiştir.[19] Zira İbn Teymiye, Sultan Baybars ve hocası Nasr el-Münbicî'nin sonunun geldiğine yönelik propagandalar yapmıştır.[20] Bu yüzden de İbn Teymiye'yi sevmeyenlerin başında Sultan Baybars'ın yakınında bulunan Şeyh Nasr el-Münbicî gelmiştir. O, yönetim hakkında yapılan olumsuz propagandalara karşılık mahiyetinde Sultan Baybars'ın gözünde İbn Teymiye'yi değersizleştirmiş ve ona karşı kışkırtırmıştır. Görevde bulunan bazı kadılardan İbn Teymiye'yi eleştiren mektuplar istenmiştir. Hal böyleyken İbn Teymiye'yi öven bir mektup gönderen İbnü'l-Harîrî azledilmiş ve yerine Şemseddin Ezraî atanmıştır.[21] Bu olay İbnü'l-Harîrî'nin merkezi yönetime karşı atılmış bir adım olarak yorumlanmış olmalı ki azliyle sonuçlanmıştır.

İbnü'l-Harîrî'nin azledilme biçimi yönetimde bulunanların makamından aldığı yetkiyi kötüye kullanması olarak yorumlanabilir. Zira Tarsûsî'nin de belirttiği üzere söz konusu azil vezir ve naibi tarafından Sultan'ın haberi olmadan gerçekleştirilmiştir. Sultan haberdar olunca da İbnü'l-Harîrî görevine iade edilmiştir.

İbn Teymiye hakkında cereyan eden bu olayların merkezinde onun kelami görüşlerinin yattığı ileri sürülmüştür. Nitekim eleştirilerinin sonucu hapsedilen İbn Teymiye'ye, hapisten kurtulmasının yolunun Şafiî, Malikî ve Hanefî âlimler huzurunda itikadi görüşlerinden döndüğüne dair şartnameyi onaylamasından geçtiği söylenmiştir.[22] Bu bağlamda Eş'arî olduğuna dair tutanak tutturulmuş, Kur'ân'ın mahlûk olmayıp ezeli olduğu, harf ve ses olmadığı, istiva ayetinin zahirine hamlolunmadığı, bununla kastın bilinemeyeceği ve ancak Allah tarafından bilinebileceği görüşünü benimsediği, bütün bunların aksi olan itikadi görüşlerinden döndüğü ve tevbe ettiğine tanık olunarak serbest bırakıldığı ileri sürülmüştür.[23]

İbnü'l-Harîrî'nin azlinde ittifak edilmesi ibaresi kararnamenin tebliğinde yaşanan karmaşaya işaret etmektedir. Atama haberini Alemüddin el-Birzâlî getirmiştir. O da dâhil Şam halkı İbnü'l-Harîrî'nin görevine devam edeceği beklentisindedir. O yüzden de posta İbnü'l-Harîrî'nin görev yaptığı Zahiriyye Medresesi'ne varmıştır. Huzurunda kararnamenin okunduğu sırada beklenenin aksine İbnü'l-Harîrî'nin azli, Ezraî'nin atandığı anlaşılmıştır.[24]

Kadıların görevlerinin vefat, azil, terfi ve istifa ile son bulduğu görülmektedir. Görevden ayrılan kadılardan inzivaya çekilenlerin yanısıra müderrisliğe devam edenler de olmuştur.

İbnü'l-Harîrî'nin Mısır'a götürmek için gelen posta bineği yerine kendi bineğine binmesi devlet malını şahsi amaçlarında kullanmama hassasiyeti olarak yorumlanabilir. Safedî'nin İbnü'l-Harîrî hakkında dile getirdiği, adil, tok, hiç kimseden hediye kabul etmeyen, adaletin temini ve hakikate ulaşma için son derece titiz davranan biri olduğuna dair övgüler[25] bu

[19] İbnü'l-Hacer el-Askalânî (ö. 852), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Hindistan: Meclisü Dâireti'l-Maârif el-Osmâniyye, 1972, I, 172; Ahmed b. Ali el-Makrizî (ö. 845), *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-VIII, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, II, 389.
[20] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, XIV, 56.
[21] İbnü'l-Hacer (ö. 852), *ed-Dürerü'l-Kâmine,* I, 172; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, II, 389.
[22] Ebûbekir İbnü'd-Devâdârî (ö. 736'dan sonra), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*, I-IX, nşr. Isa el-Babî el-Halebî, yrs., y.y., IX, 146; İbnü'l-Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine,* I, 172.
[23] İbnü'l-Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, 172.
[24] İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIV, 46.
[25] Safedî, *A'yânü'l-Asr*, IV, 564.

hassasiyeti destekler niteliktedir.

Hanefî müderrislerin Teravih namazını dört rekâtta bir selam vererek kılıdırması Memlüklerdeki Eş'arî-Şafiî hâkimiyetine rağmen Hanefî usulün de devam ettirildiğini göstermektedir.

Şerhte bölgede şöhret bulmuş şahsiyetler ve eserlere de temas edilmiştir. Bunlardan biri Kadı Abdullah'tır. Alemüddin el-Birzali gibi hadis âlimi birinin Kadı Abdullah'ın rivayetlerini aktarmaya rivayet izni verdiğini dile getirmesi Kadı Abdullah'ın ulema nazarında muteber olduğunu gösterir. Kur'ân kıraatı ve hıfzı hususunda öne çıkan Imadüddin Tarsûsî de bunlardan biridir.

Kadılar arasında bazı eserler üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu, anılan kitaplara ve müelliflerine rağbet olduğunu göstermekle beraber fetvaların da onlar üzerinden verildiğini hatıra getirmektedir. Anılan eserlerin başında Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Camiü'l-Kebîr*'i gelmektedir. Sadreddin Ezraî onu ihtisar etmiş,[26] Sadreddin Ali el-Busravî de Sadreddin Ezraî'nin muhtasarının baş tarafını şerh etmiştir. Sadreddin Ezraî'nin muhtasarı henüz neşredilmemiş yazma halinde bulunmaktadır. İhtisar, Tarsûsî tarafından *el-Camiü'l-Kebir* olarak isimlendirilmiştir. Eserin fatih kütüphanesindeki kayıtlarının ilk sayfasında *el-Vecizü'l-Cami li Mesaili'l-Cami* olarak, Feyzullah Efendi koleksiyonunda ise *Muhtasaru'l-Camiü'l-Kebir* olarak geçmektedir.[27] Kâtip Çelebi de *el-Vecizü'l-Cami li Mesaili'l-Cami* olarak kaydetmiştir.[28] Eser İslâm hukukçularının ilgisini beklemektedir.

ez-Ziyâdât, el-Kudûrî ve *el-Hidaye* de kadılar arasında ilgi gören eserlerdendir. Kadı Abdullah ve İbnü'l-Harîrî'nin Kudûrî'yi ezberlemesi hatta İbnü'l-Harîrî'nin *el-Hidâye*'yi şerhedip bazı ilaveler yapması, Sadreddin Ali el-Busravî'nin de *ez-Ziyâdât*'ı bilmekle meşhur olması bu ilginin kanıtlarındandır.

Şerhte Ürdün, Halep ve Şam'da doğanların yanısıra Anadolu'da doğan kadılar da vardır. Necmeddin Tarsûsî'nin dedeleri Tarsûs asıllıyken, Hüsameddin Razi Aksaray, Celaleddin Ahmed Ankara'da doğmuştur, Bu da Şam'da bulunan bazı ailelerin Anadolu'dan geldiğini göstermektedir.

Kadıların halkın içine karıştığı ve onlardan kopmadığı izlenimi verecek detaylar da bulunmaktadır. Kadı Sadreddin Ali'nin Türkmen çadırlarına misafir olması ve onların da kadı ve beraberindekileri ağırlaması bunu göstermektedir. Türkmenler ile muhtemelen Bozok ve Üçok adlı Oğuz ikili teşkilatını muhafaza eden Moğol baskısı yüzünden buralara gelen ve tampon bölge oluşturan Türkmenler kastedilmektedir.[29]

Kadılardan bazılarının şiir yazmaları onların sanatçı kişiliklerini ortaya koymaktadır. Kendisi de nâzım olan Tarsûsî'nin başka kadılara ait şiirleri de aktarması, ulema arasında şiir yazmanın yaygın olduğunu göstermektedir. Bunlardan bazılarının irticalen şiir söylemesi

---

[26] Ahmed B. Yunus İbnü'ş-Şilbî (ö. 947), *Fetâvâ İbni'ş-Şilbî*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, I, 238; Hayreddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, VI, 202.

[27] Yazmalar için bkz. 11.03.2020 tarihi. 1. https://t.co/n3DzBd4IiY?amp=1 2. https://t.co/4CVQwkUbU5?amp=1.

[28] Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., II, 2001.

[29] Faruk Sümer, "Türkmenler", *DİA*, İstanbul: 2012, XXXXI, 609; Türkmenler'in bölgedeki stratejik konumları hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Yahya Ayaz, "Memlüklerin Tarsus'u Fethi", *İSTEM*, ss.197-217, 2011, 200.

ifade kabiliyetlerindeki üstünlüklerini yansıtması bakımından önemlidir.

Tarsûsî'nin özellikle babası Imadüddin Tarsûsî'nin Mizze hakkındaki şiiri dikkate şayandır. Zira şiir Türk kimliği ve vatan sevgisini yansıtmaktadır. Şiirde vatan sevgisi ve imanın gereklerinden olan nimete şükrün bir araya geldiği görülmektedir. O, Mizze'yi ve onun güzelliklerini ifade ederken vatan ve iman arasında ilişki kurmuş, Mizze'ye yerleşmesinden dolayı Allah'a şükretmiştir. Türkün ve Arabın en hayırlısı sözüyle de Hz. Peygamberi yâd etmiştir.

Kaynaklar

Asım Efendi, Seyyid (ö. 1235). *el-Okyanûsü'l-Basît fi Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. Meclisi A'yân Kütüphanesi: 1328.

Ayaz, Fatih Yahya. "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât Ve Terâcim Eserleri", *ÇÜİFD*, 16/2, 1-38, 2016.

Ayaz, Fatih Yahya. "Memlüklerin Tarsus'u Fethi", *İSTEM*, ss.197-217, 2011.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler Dönemi Vezirlik*. İstanbul: İSAM 2009.

Ayaz, Fatih Yahya. *Türk Memlükler Dönemi Saray Ağalığı (Üstâdârlık)*. İstanbul: İFAV, 2008.

Etik, Arif. *Ferheng-i Farisî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y.

Hamevî, Yakut (ö. 626). *Mu'cemu'l-Büldân*. Beyrut: Daru'l-Fikir, t.y.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ (ö. 774). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Kahire: Daru Hicr, 1997.

İbn Râfi', Takiyyüddin Muhammed (ö. 774), *el-Vefeyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402.

İbn Tağrîberdî (ö. 874). *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Mısır: Daru'l-Kütüb, t.y.

İbn Tolun, Şemseddin (ö. 953). *el-Kalâidü'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*. thk. M. A. Dehmân. Dımaşk: Mutbûâtü Mecmaı'l-Lügati'l-Arabiyye, 1980.

İbnü'd-Devâdârî, Ebûbekir (ö. 736'dan sonra). *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*. nşr. Isa el-Babî el-Halebî, yrs., t.y.

İbnü'l-Hacer el-Askalânî (ö. 852). *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*. Hindistan: Meclisü Dâireti'l-Maârif el-Osmâniyye, 1972.

İbnü'ş-Şilbî, Ahmed B. Yunus (ö. 947). *Fetâvâ İbni'ş-Şilbî*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

Kâtib Çelebî (ö. 1067). *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Makrizî, Ahmed b. Ali (ö. 845). *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Nuaymî, Abdülkadir (ö. 927). *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*. Beyrut: Darul'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Safedî, Halîl b. Aybek (ö. 764). *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*. nşr. Ali Ebû Zeyd vd., I-VI, Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır-Dâru'l-Fikr, 1998.

Sümer, Faruk. "Türkmenler", *DİA*, XXXXI, İstanbul: 2012.

Şık, İsmail. "Necmeddin Tarsusî'nin "*Urcûze fî Vefeyâti'l-A'yân Min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*" Adlı Eseri: Tedkik, Çeviri ve Değerlendirme", *ÇÜİFD*, 17/1 (Haziran 2017).

Şık, İsmail. "Hilafetin Kureyşliliği Tezine Teolojik ve Hukukuki Bir Reddiye Tuhfetü'-Türk Örneği". *Ramazanoğlu Beyliği*. Adana: 2017.

Şık, İsmail. "Necmeddin Tarsûsî'nin Urcûzesinde Eş'arî-Hanefî Teolojik Farklılaşmaları". *İTOBİAD*. 6/1, (2017).

Tarsûsî, Necmeddin (ö. 758). *el-Fevâidü'l-Fıkhiyye.* Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34.

Tarsûsî, Necmeddin. *ed-Dürretü's-Seniyye fi Şerhi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye*. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, no: Ma 841 34.

Tatlı, Bekir. "Necmeddin et-Tarsûsî (ö. 758/1357) ve Hilafetin Kureyşîliği Hadisine Yaklaşımı" *Ramazanoğlu Beyliği.* Adana: 2017.

Yalçın, Mehmet Fatih. *Bahrî Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdılkudâtları 1266 1382*. (1. Basım), Aybil Yayınları, 2016.

Yardım, Ali. "Birzali". *DİA*. VI. İstanbul: 1992.

Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd (1893-1976). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Kitabü't-Tevârîh which belong to Necmeddin Tarsusi who is a Qadi in Damascus: (Review, Translation and Evaluation)

Abstract

With the support and encouragement of sultans and statesmen was created a rich versatile literature by scientists in Mamluks period. The emergence of this situation has also had a positive effect on the madrasah activities of four sects built through foundations. In these madrasas, the professors and muslim judges were trained belonging to Hanafi, Maliki and Hanbeli sects, especially the Shafiis sect. in the context of this idea, scholars had the opportunity to express themselves in every field of Islamic sciences; they have created original Works and in depth works. History, biography and obituary works are at the peak of these works. In almost all denominations, obituary and biography works were written, where the biography of effective leaders was made from its founder to its own period. One of the scholars doing this kind of work is Necmeddin Tarsusi who Turkish-born and came to Damascus from Tarsus. Tarsusi who came from a family of wise class produced his work named "Ürcuze fi Vefeyâti'l-Aʿyân min Mezhebi Ebî Hanîfeti'n-N'umân" which a type of death that deals with the death dates of Hanafi scholars who passed away from Ebû Hanîfe (d.150) to Alâaddin Türkmânî (d. 750). In addition, he wrote the biographies of Hanefî kâdılkudât who was a judge in Damascus from 664 until his time with the name of Kitabü-Tevârîh. Our study is about the work which name is Kitabü-Tevârîh. This work consisting of fifty-four episodes of Tarsûsi is the last chapter of thirteen couplets of the verse of its named "ed-Dürretü's-Seniyye fi'l-Fevâidi'l-Fıkhiyye" and the verse of a thousand couplets called al-Feâidü'l-Fıkhiyye. The study of this part of the work is due to the fact that the section was the source of the works of Nuaymî and İbn Tolun that known as Damascus historians. Our study which examines the source of the work for later studies is also in the publishing phase. Especially the ranking of the first nine Hanafi qadı in the es-Sağru'l-Bessâm fi Zikri men Vülliye Kadâe'ş-Şâm which work is name and belong to İbn Tolun is almost the same as Kitabü't-Tevârih. Kitabüt-Tevârîh starts from Ibn Ata who is appointed as a kâdılkudât in Damascus in hijri 664 and it ends with the replacement of his father İmadüddin Tarsûsî who to be fired from muslim judge in hijri 746. The work begins with the verse which expresses important dates related to muslim judge such as birth, death and the history of judgment with their letter symbols. Then, important information was given one by one about the lives of nine muslim judge. In this context, in addition to the explanation of the dates corresponding to the symbols in the annotation, the teachers of muslim judges, their students, the works they are interested in, the features they stand out, the madrasahs where they work, their appointments, their promotions, be fired from muslim judge and literary interests some of which are also discussed. In this context, this work which encompasses a biography is also a historical feature by contacting details such as the Mongolian invasion and its impact on society, the relationship between management and scholars and thus revealing its the political and sociocultural results.

Keywords: *Biography, Hanafi Muslim Judge, el-Fevâidü'l-Fıkhiyye, Kitabü't-Tevârîh, Necmeddin Tarsûsî*

Kitabü't-Tevarih Arapça Metni

كتاب التواريخ

وقد قضا قضاتنا بالشام فيما سأبديه من الأعوام

مقدما في ذاك ذكر المولد وكله بالرمز فاحفظ واجهد

اولهم ابن عطاء وُلِدا في هصثٍ وفي جعخٍ قد فقِدا

وابن العديم بعده قد ولِد في ديخ وكان خير مجتهِد

ثم قضى في زعخ وبعده صدر الشام صَمَّه وعُدَّه

أعني سليمان وفى دصت وُلِد ومات في زعج فُذْه واعتَمِد

في طمخ قد فقد الرازي فقُلْ مولده في اخ فلا تحُلْ

ونجله ميلاده[1] في اخٍ ومات في همذ فخذه يا أخي

وابن الحريري قضى في حكذ ميلاده في جنح حُزَّ وخُذ

والأذرعي في دمح مولده في بيذ وفاته فعُدُّه

في عام نمج ولد الصدر علي في زكذ مات على ما قد وَلِي

وبعده الوالد في طسخ وُلِد في حمذ فارق بعد ما عَهِد

وصاحب النظم ففي كذ ولِد وفي اقتفا أثرهم فمجتهِد

هذا الكتاب أشتمل على ذكر مواليد قضاء القضاة الحنفية بالشام المحروس الذين تقلدوا القضاء من سنة أربع وستين وستمأة في أيام السلطان الملك الظاهر بيبرس الصالحي وإلى يومنا هذا. وكذلك اشتمل على ذكر وفياتهم كما تراه بالأسود وهو على حروف الجمل

١– فأولهم قاضي القضاة شمس الدين أبو محمد عبد الله بن محمد بن عطاء بن حسن بن عطاء بن حسين بن جابر بن وهيب الأذرعي الحنفي المعروف بالقاضي عبد الله.

مولده سنة خمس وتسعين وخمسمأة كما رمزناه في النظم فإن الهاء بخمسة والصاد المهملة بتسعين والثاء المثلثة بخمسمأة. تفقه عليه الشيخ العلامة رشيد الدين سعيد بن علي البصروي وقاضي القضاة صدر الدين علي بن أبي القاسم البصروي واتفق أن والده كان حنبلي المذهب وكان يتغالى في الشيخ اليونيني البعلبكي ورحل إليه إلى بعلبك وأقرأ ولده عبد الله القرآن على الشيخ الفقيه ثم استأذن فيما يشتغل به ولده فأشار الشيخ الفقيه أن يشغله على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة فاشتغل وحفظ القدوري ورحل به إلى الشام فتفقه بها حيث صار رئيس الحنفية بها ودرس بالمدرسة المعظمية وبالخاتونية العصمِيَّة وبالمرشدية وهو أول من درس بها[2] وباشر نيابة

[1] ر: ميلاده م ف: ببلاده

[2] م : وهو اول مدرس بها

القضاء بدمشق مدة عن قاضي القضاة أحمد بن سني الدولة الشافعي ومن بعده من القضاة الشافعية، ثم ولي القضاء استقلالا من السلطان الملك الظاهر المذكور في سادس جمادى الأول سنة أربع وستين وستمأة واستناب القاضي بدر الدين المظفر بن رضوان المنبجي مدرس المعينية واستمر قاضي القضاة إلى أن توفي

وجرت له حكاية مليحة مع السلطان الملك الظاهر فإن السلطان الملك الظاهر لما وضع الأمر[٣] واحتاط على البساتين بدمشق حضر السلطان بدار العدل بدمشق وجرى الكلام في ذلك فتكلم قاضي القضاة شمس الدين عبد الله هذا المذكور بين الحاضرين وقال اليد لأرباب الأملاك ولا يحل لأحد أن ينازعهم في أملاكهم ومن استحل ما حرم الله فقد كفر. فغضب السلطان غضبا شديدا وتغير لونه وقال أنا أكفر انظروا لكم سلطانا غيري، وكان الذي حمل القاضي على هذا الكلام مخافة الله تعالى وخشيته، وألقى الله تعالى على خاطره ذلك الوقت الآية الكريمة فقال: "وإذا أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب ليبينه للناس ولا يكتمونه". وانْفضَّ المجلس على وحشة من السلطان فلما كان في الليل أرسل السلطان طلب القاضي فخاف وأوصى وودع أهله وراح إلى السلطان وفي ذهنه أنه لا يعود فلما دخل قام له السلطان وعظمه وقال له يا قاضي تكفرنا اليوم في دار العدل، فقال يا مولانا أنا ما خصصت مولانا السلطان بهذا الكلام ولكن كل من استحل ما حرم الله فقد كفر، فقال السلطان لحاشيته القاضي كما هو يكفرنا وخلع عليه ونزل إلى بيته مجبورا معظما. قال البرزالي في المنتقى وأجاز لي جميع ما يرويه[٤]وتوفي رحمه الله في يوم الجمعة الثامن من جمادى الأول سنة ثلاث وسبعين وستمأة ودفن بسفح قاسيون والوفاة في النظم في قولى "وفي جعخ" بالجيم والعين المهملة وآخره خاء معجمة فالجيم بثلاثة والعين لسبعين والخاء بستمأة.

٢– وبعده ولي قاضي القضاة مجد الدين ابن العديم أبو محمد عبد الرحمن بن الصاحب الكبير كمال الدين عمر بن أحمد بن هبة الله بن محمد بن هبة الله أحمد بن يحيى بن زهير بن هارون بن موسى بن عيسى بن عبد الله بن محمد بن أبي جرادة.

مولده بحلب سنة أربع عشرة وستمأة وهو في النظم ديخ فالدال المهملة بأربع والياء المثناة من تحتها بعشرة والخاء المعجمة ستمأة. كان إماما جليلا فاضلا ديِّنا متعبدا متقشفا مواظبا على ورده من النوافل ممدوحا رئيسا ولم يزل من أول عمره معظما عند الناس حتى قيل أنه كان في حياة والده يرجح عليه مع جلالة والده.

درس بحلب ودمشق ومصر. فدرس بدمشق بالخاتونية الجوانية العصمية وهو أول من درس في المدرسة الظاهرية بالقاهرة وحضر السلطان درسه وسمع بحثه ومناظرته وتأخر هو عن الناس حتى تكاملوا فلما حضر قام له السلطان وتلقاه وولي الخطابة بالجامع الحاكمي بمصر مدة وكان له أوراد من العبادة لا يخل بشيء منها وفي يوم الأربعاء سلخ ذي القعدة سنة ثلاث وسبعين وستمأة قدم دمشق قاضي القضاة بها بعد القاضي شمس الدين عبد الله واستناب القاضي بدر الدين مدرس المعينية المقدم ذكره ومات بجوسق ظاهر

[٣] ر: الامد
[٤] ر: رويته

دمشق في الشرق القبلي الثلاثاء السادس عشر شهر ربيع الأول سنة سبع وسبعين وستمأة ودفن بتربته بالقرب منه. ومما انشده لنفسه:

شهود ودى تودى وهى صادقة وحاكم الشوق بلأسجال قد حكما

هَبْ اَنى مدع قد غاب شاهده اليس قلبك يقضى بالذى علما

٣– وبعد قاضي القضاة مجد الدين بن العديم ولي دمشق قاضي القضاة صدر الدين سليمان بن أبي الفرا بن وهب بن عطاء الحنفي صاحب الجامع الكبير.

مولده سنة أربع وتسعين وخمسمأة وهو في النظم دصث بالدال المهملة وبعدها تا مثلثة تفقه على الشيخ جمال الدين الحصري وولي قضاء القضاة بالقاهرة في أيام السلطان الظاهر بيبرس وحجَّ زميله وكان قد قلده القضاة حيث حل ركاب السلطان وكان يحبه ويعظمه ولا يفارقه في غزواته ثم استعفى من القضاء في القاهرة وعاد إلى الشام فلما وصل إلى دمشق أقام مدة قليلة ثم مات ابن العديم فعرض عليه المنصب فقبل وباشر مدة قليلة ثم مات رحمه الله

درس في الظاهرية بدمشق بعد عوده من القاهرة وهو أول مدرس درس بها قبل فراغها وتوفي في ليلة الجمعة سادس شعبان سنة سبع وسبعين وستمأة ودفن بتربته بالقرب من الجامع الأفرم.[٥]

٤– وبعد قاضي القضاة صدر الدين سليمان الأذرعي ولي قاضي القضاة حسام الدين أبو الفضائل الحسن بن أحمد بن الحسن بن أنوشروان الرازي الحنفي.

مولده في ثالث المحرم سنة إحدى وثلاثين وستمأة بآق سراى وهو في النظم الخ بالألف واللام والخاء المعجمة.

وقدم الشام سنة خمس وسبعين وستمأة و اقام بدمشق و درس بها و باشر قضاء القضاة بها فى شهر رمضان سنة سبع وسبعين و ستمأة واستناب نظام الدين أحمد بن الشيخ جمال الدين الحصيري وولده قاضي القضاة جلال الدين والقاضي شمس الدين الملطي وفي سنة ست وتسعين ولاه السلطان لاجين قضاء القضاة في القاهرة عوضا عن قاضي القضاة شمس الدين السروجي واتفق له مع السروجي.[٦]

حكاية حسنة: فأنه لما لبس الخلعة من عند السلطان ونزل إلى القاهرة للحكم والسروجي في بيته في المدرسة خرج يتلقاه إلى صحن المدرسة فلما سلم عليه قال السروجي له أشتهي من إحسان مولانا أن يتفضل علي بالبيت الذي أنا فيه بهذه المدرسة فإنّ الأولاد ألفوا به فكان قاضي القضاة حسام الدين لا يعلم ان السروجى ساكن في المدرسة فقال له مولانا أنت تسكن هذه[٧] المدرسة قال له نعم فوقف مكانه وقال لك علي أن لا أدخلها لا حاكما ولا مدرسا ثم رجع علي فوره وخرج منها وراح إلى مدرسة أخرى غيرها فجلس بها وحكم وكان السروجي يقول ما رأيت مثل هذا الرجل كنت أتمنى من أن يترك لي بيتا في مدرسة ترك لي البيت والمدرسة وخرج ولم يحكم

[٥] ر: من الجامع الأموى
[٦] ر- واتفق له مع السروجي
[٧] ر+ بهذه

في مكاني الذي كنت أحكم فيه.

فلما اقبل لاجين عاد إلى دمشق في ذي الحجة سنة ثمان وتسعين على عادته في القضاة والتدريس وغير ذلك. فلما كانت سنة تسع وتسعين[٨] وجرت الفتنة العامة من التتار وهي وقعة غازان ملك التتار وخرج قاضي القضاة حسام الدين المذكور للقاء العدو والغزو وشهد المَصافَّ و فقد في الوقعة ولا يعرف خبره ولهذا نبهت في النظم بقولي "في طصخ قد فقد الرازى" بالطاء والصاد المهملين وآخره خاء معجمة ولم أقل مات لأنه لا يتحقق موته في ذلك الوقت. وقيل أن غلامه كان آخر عهده به أنه قال له اسقني فسقاه ثم حمل في العدو وغاب عن الغلام وأنا أدركت ولده قاضي القضاة جلال الدين وهو يتوقع مجيئه وربما قال له بعض الفرنج في وقت أنه مأسور بقبرص وأنه طلب منه ذهبا كثيرا حتى ينفك به والله أعلم بما كان من أمره.

٥– وولي ولده قاضي القضاة جلال الدين أبو العباس أحمد

لما نقل[٩] والده إلى مصر في سنة ست[١٠] وتسعين وستمأة مولده في سنة[١١] احدي وخمسين وستمأة بأنكوريا من بلاد الروم وهو في النظم اخ بالنون والخاء المعجمة وذكر عن نفسه أنه ولي القضاء بخِرْتَ بِرْتَ وعمره سبع عشر سنة ودرس بدمشق بالخاتونية والريحانية والقَصّاعين والعذراوية والمقدمية وناب والدَه في الحكم بدمشق في سنة ست وتسعين وستمأة وفي سنة سبع وتسعين ولي القضاء بها استقلالا لما انتقل أبوه إلى القاهرة وولي الريحانية في يوم الأربعاء الحادي والعشرين من ذي الحجة سنة تسع وتسعين[١٢] وستمأة. وحج ثلاث مرات الأولى في سنة تسع وثمانين وستمأة وكان قاضي الركب والثانية في سنة سبع عشرة وسبعمأة والثالثة في سنة إحدى وعشرين وسبعمأة.

ومما يحكى عنه من العجائب أنه تزوج بجنية وهو متوجه إلى الشام وبقيت تعاوده مدة واختلف في النقل عنه في وِقاعِها فقال لي بعض من سأله عن ذلك أنه قال له نعم وبعضهم قال أنكره. وتوفي في يوم الجمعة تاسع عشر شهر رجب الفرد سنة خمس وأربعين وسبعمأة وهو في النظم همذ بالمعجمة.

٦– وبعد فقد قاضي القضاة حسام الدين[١٣]المذكور في وقعة التتار ولي قاضي القضاة شمس الدين محمد بن عثمان بن أبي الحسن بن عبد الوهاب الأنصاري المعروف بابن الحريري حافظ الهداية.

مولده بدمشق في عاشر صفر سنة ثلاث وخمسين وستمأة وهو في النظم جنخ بالجيم والنون والمعجمة قرأ الفقه على الشيخ عماد الدين بن[١٤] الشماع وعلى الشيخ رشيد الدين سعيد بن علي البصروي تفقه عليه والدي وعمي وقاضي القضاة برهان الدين بن عبد

[٨] ر- على عادته في القضاة والتدريس وغير ذلك. فلما كانت سنة تسع وتسعين
[٩] م : لما فقد
[١٠] م : سبع
[١١] ر - سنة
[١٢] ر: ثمانين
[١٣] ر+ الرازى
[١٤] ر- ابن

الحق وأخوه الشيخ شهاب الدين والشيخ شمس الدين بن هاشم وشيخنا الشيخ نجم الدين القحفازي والشيخ شرف الدين بن النحاس وجماعة شرح الهداية وعلق فوائد فقهية.

ولي تدريس المدرسة الخاتونية البرانية في سنة ثمان وتسعين وستمأة.[١٥] ولي القضاء بدمشق في يوم الاثنين ثاني شهر رمضان سنة تسع وتسعين وستمأة. واستناب جدي لأمي اقضى القضاة شمس الدين ابن العز وذكر الدرس بالمدرسة الخاتونية ودرس بالفرخشانية أيضا قديما في سنة إحدى وثمانين وستمأة وفي سنة سبعمأة درس بالظاهرية بدمشق عوضا عن القاضي شمس الدين الملطي وفي ثاني عشر ذي القعدة من سبعمأة عزله قاضي القضاة جلال الدين وكانت هذه العزلة غير صحيحة فإنها لم تكن من السلطان وإنما كانت من الوزير والنائب ولهذا أحكام جلال الدين فيها لا تنفذ.

ثم في يوم الثلاثاء سادس[١٦] جمادى الآخرة سنة إحدى وسبعمأة أعيد إلي القضاء بتقليد السلطان فكانت[١٧] المدة التي لا ينفذ فيها أحكام جلال الدين ستة أشهر وثمانية وعشرين يوما ودرس قديما بالمرشدية والصادرية وولي بعض مدارس بصرى وفي ثامن شهر ربيع الأول سنة عشر وسبعمأة وصل البريد بطلبه إلى القاهرة حاكما وتوجه يوم الاثنين العشرين من الشهر المذكور وبلغني ممن أثق به أنه امتنع عن ركوب البريد وركب بغلته وتوفي بمصر على القضاء في يوم السبت خامس جمادى الآخرة سنة ثمان وعشرين وسبعمأة وهو في النظم حكذ بالحاء المهملة وبعدها كاف ودال معجمة.

٧– وعزل ابن الحريري وولي قاضي القضاة شمس الدين محمد بن ابراهيم بن داود بن حازم الأذرعي في سنة خمس وسبعمأة

مولده في سنة أربع وأربعين وستمأة بأذرعات وهو في النظم دمخ بالدال المهملة والميم والخاء المعجمة تفقه على الشيخ عماد الدين بن الشماع وعلى الشيخ رشيد الدين سعيد البصروي وأخذ النحو عن بدر الدين بن مالك.

ولما قدم من أذرعات كان سنه دون العشرين بقليل فقرأ القرآن بالجامع الأموي على الشيخ يحي المنبجي في مدة يسيرة فيما قيل دون ستة أشهر ثم اشتغل بالفقه وتوجه إلى حلب ودرس بها بالحلاوية وأفتى ثم انتقل إلى دمشق ودرس بالريحانية[١٨] والشبلية البرانية والعلمية.

وفي سنة خمس وسبعمأة ولي القضاء بدمشق وكانت ولايته سنة كاملة واتفق أنه عُزِل ابن الحريري وولي[١٩] فلما كان اثناء ولايته ذكر الشرف بن بشارة في درس الظاهرية عند ابن الحريري أنه رأى البارحة كان قائلا يقول ولاية الأذرعي عام فضبط جدي رحمه الله ذلك عليه فمضت السنة ولم ينعزل فلما كان بعد أيام وصل الخبر بعزله وتولية الصدر علي فَحُسِبَ وكان يوم ولي الصدر علي بمصر

[١٥] م+ وفي يوم الأربعاء الحادي والعشرين من شعبان سنة تسع وتسعين وستمأة
[١٦] ر: خامس
[١٧] ر: فصارت
[١٨] ر: الزنجبيلية
[١٩] ر: عزل بن حبيب به وولى

كان تعليق السنة لولاية[٢٠] الأذرعي. وكان سبب عزله جدي أقضى القضاة شمس الدين رحمه الله فإنه كان له بيت بالمدرسة النورية وكان فيه حوائج وقماش لحموه ولورثته وهو مغلوق فجاء الأذرعي وفتحه بغير إذن أربابه فقام جدي إلى قاضي القضاة تقي الدين سليمان الحنبلي وأثبت ذلك عنده فحكم بفسقه وانعزاله وجهز المكتوب إلى القاهرة فقُدِّم للسلطان فعزله وولي الصدر علي وتوفي رحمه الله في يوم الأربعاء الثامن والعشرين من شهر رجب سنة اثنتي عشر وسبعمأة بالقاهرة وهو في النظم بيذ بالباء الموحدة والياء المثناة من تحتها والذال المعجمة.

٨– وبعده ولي قاضي القضاة صدر الدين علي بن الشيخ صفي الدين أبي القاسم بن محمد بن عثمان بن محمد البصروي.

مولده سنة اثنين وأربعين وستمأة بقلعة بُصرَى بالشام أيام الخوارزمية وهو في النظم بمخ[٢١] بالباء الموحدة والميم والخاء المعجمة تفقه علي الشيخ صفي الدين والده وعلى قاضي القضاة شمس الدين عبد الله بن عطاء المقدم ذكره تفقه عليه جماعة منهم شيخنا العلامة نجم الدين القحفازي والشيخ صدر الدين سليمان البصروي والقاضي عماد الدين ابن ابي العز والشيخ جمال الدين البسطامي والشيخ ناصر الدين ابن الربوة والشيخ ناصر الدين العتال.

درس بمدارس بصرى وبدمشق بالمرشدية[٢٢] والصادرية والنورية والمقدمية والخاتونية البرانية ووصل من القاهرة يوم الجمعة التاسع والعشرين من ذي القعدة من سنة ست وسبعمأة متوليا[٢٣] قضاء القضاة بدمشق عوضا عن الأذرعي وولي فيها قضاء العسكر في شعبان سنة تسع وسبعمأة وشرح أول الجامع الكبير للصدر سليمان وكان مشهورا بمعرفة الجامع الكبير والزيادات.[٢٤]

وسمعت من شعره ما أنشدنيه خالي أقضى القضاة علاء الدين بن أقضى القضاة شمس الدين بن العز رحمه الله ما صورته :

وعَدُونَا بأن نبيت بخير وسرور ونعمة في الخراكي

صدقونا فيما به وَعَدُونا في الخراكي بِتنا ولكن بلاكي

وكان سبب هذا النظم أنه بات ليلة برَوْقِ بعض التركمان وكانت ليلة باردة فما آوَوْهم ولا أكرموهم فلما كان الصبح وجدوا من البرد ألما شديدا فعمل هذين البيتين ارتجالا واستناب في الحكم جدي لأمي أقضى القضاة شمس الدين المذكور ثم لوالدي رحمه الله توفي ببستانه بِسَطْري ظاهر دمشق يوم الأربعاء بعد العصر ثالث شعبان سنة سبع وعشرين وسبعمأة وهو في النظم زكذ بالزاي المعجمة والكاف والذال المعجمة. وصُلِّيَ عليه بكرة نهارَ الخميس بسوق الخيل ودفن بسفح قاسيون بالقرب من المعظمية.

---

[٢٠] ر: من ولاية

[٢١] م : بخ بالباء الموحدة والخاء المعجمة

[٢٢] ر ف - المرشدية

[٢٣] ر: موليا

[٢٤] ر ف - والزيادات

٩– وبعد قاضي القضاة صدر الدين ولي والدي رحمه الله وهو قاضي القضاة عماد الدين أبو الحسن علي بن الشيخ محي الدين أبي العباس أحمد عبد الواحد بن عبد المنعم بن عبد الصمد الطرسوسي الحنفي تغمده الله برحمته ورضوانه وأسكنه فسيحَ جنانه.[٢٥]

مولده يوم السبت ثاني شهر رجب سنة تسع وستين وستمأة بمنية ابن خصيب بالصعيد الأعلى بديار مصر وهو في النظم طسخ بالطاء والسين المهملتين[٢٦] وبعدها خاء معجمة.

تفقه في دمشق على قاضي القضاة شمس الدين بن الحريري وعلى الشيخ سراج الدين أحمد الرومي وعلى الشيخ ابي العلاء محمود البخاري وقرأ الخلاف على الصاحب محي الدين بن النحاس درس أولا بجامع قلعة دمشق يوم الخميس خامس عشرين جمادى الأولى سنة عشرين وسبعمأة وفي صفر سنة اثنين وعشرين وسبعمأة باشر نيابة الحكم عن القاضي صدر الدين المذكور وولي القضاء استقلالا بعد مَشِيبِه[٢٧] عقيب وفاته، وباشر في النصف من شهر رمضان سنة سبع وعشرين وسبعمأة.

ودرس بالنورية والمقدمية والريحانية والقيمازية وكان رحمه الله متفنن الفقهِ والفرائضِ ويحفظ القرآن العظيم حفظا لم ير في وقته من يحفظه مثله ولا أسرع من تلاوته من غير إخلال بشيء منه صلي به بكماله في سنة اثنين وثلاثين وسبعمأة وسنة ثلاث وثلاثين وسبعمأة في التراويح في ثلاث ساعات ونصف على اصطلاح الحنفية من التهليل على رأس الأربع وكان أدين الفقهاء في زمانه وأجودهم باطنا ليس بجسده من الخبث ولا من الهواء شئ . شأنه دائما[٢٨] التلاوة. حج مرتين مرة قديما في سنة سبع و ثمانين[٢٩] أو حولها، ومرة سنة تسع وثلاثين وسبعمأة وكنت في خدمته وكانت الوقفة الجمعة وله من الشعر مما أنشدنيه في مدح المزة مما عمله ارتجالا في مجلس واحد:

أهواكِ يا مزة الفيحاء أهواكِ	أهوى هواك وماكِ البارد الزاكي
قد طفت في البر والبحر المديد فلم	أر جمالا وحسنا مثل مغناكي
نباتك الطيب والأزهار أجمعها	ولم أذق قط طعما مثل مجناكي
أنهارها كرحيق السلسبيل جرى	بين الرياض ونشر المسك ريّاكي
فالحمد لله مولانا وسيدنا	إذ خصنا وحبانا طيب سكناكي
ثم الصلاة على المختار من مضر	خير البرية من عرب وأتراكي

وله أيضا وقد قيل له أن الشيخ تاج الدين بن الفركاح كان يوما جالسا بين أصحابه فقال النار تشعل من أسفل والعَرف من فوق فقيل يا سيدي اعمل لهذا صدرا فلم يتهيأ له في ذلك الوقت عمل شيء فعمل الوالد في الحال صدرا لذلك .

---

[٢٥] ر ف : جنته

[٢٦] ر ف : المهملتين م : المهملة

[٢٧] م : مسألته ر: سنه ف : مشيبه

[٢٨] ر: دائم التلاوة

[٢٩] ر ف - و ثمانين

هجرانكم قد قتلني مذ برانى الشوق وساقني سوء حظي نحو حتفي سوق

يا ليت شعري ترا ما عندكم من ذوق النار تشعل من أسفل والعَرْف من فوق

ونزل لي عن القضاء في أول ذي الحجة من سنة ست وأربعين وسبعمأة وتزهد عن الدنيا وانقطع رحمه الله تعالى في منزله بالمزة على تلاوته وعبادته الى ان توفى فى يوم الاثنين سلخ ذى الحجة سنة ثمان واربعين وسبعمأة بمنزله بالمزة وصلي عليه في بقية ذلك اليوم ودفن بالمزة بتربة الشيخ الصالح علاء الدين الصوابي ووفاته في النظم في حمذ بالحاء المهملة والدال المعجمة

١٠– وقوْلي فارق بعد ما عهد مرادي أنه نزل عن الحكم في حياته وقولي في النظم "وصاحب النظم ففي كذ" بالكاف والذال المعجمة في ثاني المحرم سنة عشرين وسبعمأة مولدي بالمزة.